

על בעיות מוזרות ורחוקות

הרב עדין שטיינצוץ (הגאון/ז'א. ע"א' 171-168)

ואחריו נכנסת חולדה (rat), ובכל הצירופים העשויים להתרחש במקרים מעין אלה. ודיון זה בעכברים נמשך והולך כמעט על פני עמוד שלם של תלמוד, מלא הוכחות יסודיות והשערות מעניינות, וכל זה כדי לפתור את שאלת הפירור העודף שהניח אחריו העכבר. כיוצא בכך מוצאים אנו דיון מסובך מאוד בענין לידה, העוסק בשאלת קביעת הבכורה, דיון הכולל בתוכו את השאלה ביחס לעובר שהועבר מרחם אחד למשנהו, מתי נחשבת זאת כלידה לגביו. או בדורות אחרים – שאלת הגולם, מה טיבו לענין הלכה, האם הוא נחשב או אינו נחשב כראוי להצטרף למניין.

ברור שרבות מן השאלות המוזרות ויוצאות הדופן הללו מוצאות להן שימוש אפילו בתחום ההלכה המעשית, מתוך שאנו עושים שימוש בעקרונות בקביעות שנתבררו אגב העיון באותם עניינים בלתי חשובים, או בלתי אפשריים. שהרי, מכיוון שהדיון באותן שאלות הוא יסודי ומעמיק כדיון בכל שאלה מעשית חשובה, ממילא מובן כי הפתרון או הדיונים באשר לפתרון ימצאו בהם יסודות שיהיו החשובים למקרים אחרים. לא אחת קורה כי בעיה מעשית מאוד נפתרת רק על ידי שימוש ברעיונות שהועלו אגב עיסוק בשאלה חסרת כל חשיבות מעשית, גם מבחינה זו מצוי התלמוד באותה עמדה בה מצוי כל מחקר עיוני טהור. רבות מן הבעיות המעשיות נפתרות רק מתוך שימוש בפתרונות שנפתרו בשעתם לבעיות בלתי חשובות או בלתי אפשריות למעשה. זה מכבר גילו לומדיו וחוקריו של התלמוד כי לעיתים אין לדעת מראש מה תהא המסקנה מעיון מסוים, אף כי מעיקרו לא היו בו כל סימנים של שייכות למציאות החיים הממשית.

וכמוכן, מצויים גם צדדים אחרים של מעשיות באותה חקירה בלתי מוגבלת בכל סוגי השאלות התמוהות והמוזרות. לא תמיד ברור לבני אדם מה הן שאלות מעשיות. אכן, יתכן מאוד כי איזושהי שאלה נראית מגוחכת וחסרת כל משמעות מעשית במשך תקופה ארוכה, אלא שהיא נעשית חשובה ומעשית בזמן אחר, כאשר הטכנולוגיה או תגליות חדשות מקנות לנושא חשיבות ממשית. והואיל והתלמוד פתוח ביותר לפני כל סוג וכל דרגה של שאלות, לא ייפלא איפוא, שמהחינה זו רבים מן הדברים שנחשבו בשעתם כבלתי מעשיים וכמפלויאים, צפו ועלו לאחר דורות.

בין השאלות שהתלמוד מעלה, קיימת שאלה שבמשך דורות רבים הובאה כדוגמה עד היכן יכול הדמיון הפרוע להמציא דברים שאין להם כל משמעות מעשית. ועם זאת דן התלמוד בהרחבה, ואף בא בו פיתוח נרחב של שאלות ביחס ל"מגדל הפורח באוויר". ודאי שחכמי התלמוד לא העלו על דעתם דרכים מיכאניות לבנות מגדל מעופף, וככל הנראה גם לא התעניינו במיוחד בצד זה של השאלה.

מתוך הבנת המיתודות העקרוניות של התלמוד אפשר להגיע להבנת צד אחר הנראה לכאורה בלתי מובן – הבעיות הרחוקות והמוזרות שאנו מוצאים בו. בתוך השאלות אשר התלמוד דן בהן ומבררן בכובד ראש יש כמובן מספר עצום של שאלות מעשיות ויום יומיות, מהן שאלות בסיסיות שאי אפשר לפתור את בעיות החיים בלא להגיע לפתרון המוחלט. אולם מצויות גם שאלות הרבה העוסקות בעניינים מאוד בלתי מצויים, ואפילו בדברים הנראים כאפשרויות נדירות ביותר, ואפילו כנמנעים לחלוטין. קיימות שאלות אחרות שאמנם אינן בלתי אפשריות למעשה, אך הן נראות מגוחכות משום שלעניינים פעוטים כל כך מתייחסים במידה כה רבה של חשיבות, ומקדישים להם כל כך הרבה תשומת לב.

אולם משירדנו לעומק הבנת דרכי החשיבה של התלמוד ברור לנו כי למעשה אין כמעט משמעות ואף אין אפשרות שתמצא בו שאלה מופשטת, הנועדת לבירור בעיות יסוד. שאלות מסוג זה אין להן לעיתים כל דרך של פתרון בתוך הסוגיה התלמודית. אולם כדי לפתור בעיות מעין אלה מציע החכם התלמודי מקרה כלשהו, דגם ידוע שעל פיו מנסים לברר את טיבה של בעיה או את עיקר מהותה של איזושהי קביעה. לכך יש להוסיף נימוק נוסף – לפי שהתלמוד בכללו אינו מעוניין הרבה בהשלכה המעשית של הדברים, הרי כמעט כל הבעיות הן לגביו ברמה שווה. שאלה איננה נבדקת לפי הדחיפות שבפתרונה, אלא מעניינים בה כבעיה עיונית לעצמה. ומשום כך, העובדה ששאלה כלשהי איננה מעשית, אינה משנה כמעט לחכמי התלמוד. לעיתים קרובות מוצאים קונסטרוקציות מורכבות ומסובכות עד כדי כך שכמעט בלתי אפשרי שהדברים יגיעו לכלל ביצוע. אך מה בכך? הלא עצם הדבר תורה הוא, ולימוד הוא צריך.

על מספר הלכות בתורה מעירים חכמי התלמוד כי דבר זה "לא היה ולא עתיד להיות" מפני ההגבלות המרובות שיש בעשייתו הלכה למעשה, על פי כל ההגדרות והסייגים אשר קבעה לגביו ההלכה. "ולמה נכתב, אלא דרוש וקבל שכר". משמע, אפילו חוקים הכתובים בתורה עשויים להיות מובנים בדרך כזאת שאפשרות הוצאתם לפועל למעשה תהא רחוקה ביותר, או כמעט נמנעת, ועם זאת אין כל מעצור מפני הדיון המפורט מאוד בהלכות אלה ובכל הנלמד מהן, ולא בגדר של שעשוע אינטלקטואלי אלא בבחינת תורה, אשר עליה מקבל אדם את שכרה כתורה.

הנה כי כן מוצאים אנו בעיה מסובכת מאוד העוסקת בעכבר שהכניס פירורי לחם לבית שמכינים אותו לקראת פסח, ועל כן מנקים אותו מחמץ. וקיים דיון מפורט לגבי עכבר זה ומספר הפירורים שהיו שם קודם לכן ולאחר מכן, כמו גם ביחס למקרה המסובך כאשר נכנס עכבר

אולם לפי שהשאלה מה יקרה אם אמנם יפרח מגדל באוויר הועלתה, עסקו בבירור הבעיה מתוך אספקטים שונים שלה. מובן שבימינו שוב אין שאלות אלה נשמעות מגוחכות, והן נראות כפתרון של שאלות מעשיות ביותר. כיוצא בהן דן התלמוד ואחריו חכמי התלמוד והפוסקים במשך דורות רבים בבעיות של הזרעה מלאכותית באשה, בכל היחסים המשפטיים הנובעים מהזרעה כזו, לגבי מעמדה החוקי והמוסרי של האשה, כמו גם לגבי מעמדו של הילד הנולד מהפרייה כזאת. היה על התלמוד להמתין קרוב לאלפיים שנה כדי שבעיה זו תהפוך להיות שאלה מעשית ורצינית לחלוטין. מכאן, שהרבה דיונים אחרים, הנראים כבלתי ממשיים לחלוטין יכולים לקבל משמעות בעתיד, ואחדים מהם נראים אפילו כעומדים אחר כתלנו, אף כי לא הגיעו עדיין לשום שלב של מימוש. הבעיה ביחס ל"גולם" איננה בעיה יחידה ביחס להגדרתו של המושג "אדם", מה בדיוק הוא כולל, ומה הם גבולותיו. מצויים גם דגמים מוזרים יותר של עיסוק בשאלה זו. התלמוד הירושלמי למשל דן במקרה של אדם שיש לו ראש של בהמה, או של בהמה שיש לה ראש אדם, ומעלה – במידה ידועה מתוך שעשוע – סיטואציות שונות היכולות לנבוע מתוך ההגדרה הכפולה הזאת של אישיות. השאלות הללו עדיין אינן מעשיות בימינו (או שמשמעותן מוגבלת רק במקרה של מפלצות המולדות לעיתים, נושא שאגב התלמוד עוסק בו בהרחבה רבה) אולם אנו כבר יכולים להבין את המשמעות שעלולה להיות להן בעתיד, קרוב או רחוק.

אולם, כאמור, ביסודם של דברים השימושים המעשיים הנובעים מן הבעיות המוזרות והסבוכות בתלמוד אינם מעניינים את חכמי התלמוד לגופם. שהרי השאלות הללו, כמו גם שאלות אחרות, מעשיות ביותר, לא נועדו מתחילתן לפתור את בעיות החברה או האדם. קודם כל דבר הדברים הללו הם עיון בתורה לשמה. כדי להגיע להבנת בעיות, לעולם משתמש התלמוד בדגמים, דגמים

של מקרים מתוך העולם, אף כי הם בלתי ריאליים, לשעתם או לעולם. אכן, אחת השאלות המצויות ביותר בתלמוד היא השאלה "היכי דמי"? כלומר: כיצד בדיוק יש לצייר את מצב הדברים. לשאלה זו באים כאשר רוצים לברר נושא כלשהו לגופו ביתר דיוק וביתר העמקה. שהרי לעיתים הקביעה היסודית היא יותר מדי מוכללת או יותר מדי מופשטת, ורק כאשר נבנה מודל מסוים הממלא את התנאים אפשר באמת לעמוד על הדברים. על ידי מודלים כאלה מתברר לעיתים קרובות כי קביעה הנראית יפה ופשוטה מאוד כאשר דנים בה בהפשטה היא בלתי אפשרית, יוצרת סתירות או מחייבת קונסטרוקציה הרבה יותר מסובכת מכפי שנראה נחוץ בתחילת העיון.

יתרונה של שיטת הדגמים בולט איפוא בשעת בירורים מסוג זה. ומשום כך, גם כאשר הדגמים הנבנים על ידי צירוף שתי שיטות – בהתאם לשיטה שיש לקרב במידת האפשר את הדעות החולקות – ובעיקר על ידי הנסיון המתמיד לפתור בעיות מופשטות על ידי צורות מוחשיות, הרי שעל אף הסרבול או המוזרות של הדגם הנוצר, יש בו כדי להבהיר דברים באופן ששום עיון מופשט לא היה יכול לעשותו. בשעה שנוצר דגם כלשהו של המצב או הבעיה שאותם רוצים לבחון, יש מקום לבדיקה רצינית של כל המרכיבים הקשורים בשאלה, ושל היחסים ההדדיים בין נושאים שונים.

על פי רקע זה אין, איפוא, לתמוה על המוזרות שבשאלות ועל ההסברים הנראים כה בלתי מציאותיים. בתוך דרכי המחשבה של התלמוד הם רבי חשיבות, ולעיתים הדרך הטובה ביותר של פתרון. כאמור, התוצאות המעשיות הרבות, ומהן מפתיעות ברוב חשיבותן לדורות הבאים, צריכות להחשב כתוצר של דרך חשיבה מיוחדת זו.